

МЕТОДИЧНІ УМОВИ ВИКОРИСТАННЯ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ШКІЛЬНОГО ПРЕДМЕТУ (НА ПРИКЛАДІ ГЕОГРАФІЇ)

Статтю присвячено методичним умовам використання навчально-методичного забезпечення шкільного предмету як продуктивного інформаційного середовища. Розглянуто визначення понять “методичні умови” й “система”. На основі системного підходу сформульовано й розкрито методичні умови використання навчально-методичного забезпечення шкільного предмету (на прикладі географії).

Ключові слова: навчально-методичне забезпечення шкільного предмету, методичні умови, система, навчально-методичний комплект, географія.

Навчальний процес з курсів шкільної географії спирається на велику кількість засобів навчання. Частина з них (джерела знань) входять до складу навчально-методичного забезпечення (НМЗ) шкільного предмету. Зважаючи на роль НМЗ як продуктивного інформаційного середовища і його вплив на ефективність навчального процесу, постає необхідність запропонувати методичні умови використання НМЗ, спираючись на системний підхід.

Вивченням проблем, що стосуються НМЗ, у тому числі у вигляді навчально-методичних комплектів/комплексів, займались Н. Бодрова, Н. Полханова (біологія), Л. Васильєва (зоологія), М. Савчин (хімія), І. Барінова, С. Кобернік, Л. Вішнікіна, Л. Зеленська, В. Соловійова, Є. Плісецький, О. Топузов (географія). Так, на думку вітчизняних дослідників О. Топузова і Л. Вішнікіної, комплексний навчально-методичний комплект розробляється як самодостатній курс, що дає змогу учням у процесі навчання отримати комплексне уявлення про предмет, ознайомитися з термінологічною, теоретичною і практичною сторонами шкільного курсу з географії. Завдання комплексного навчально-методичного комплекту – забезпечити цілісність навчального процесу і взаємодію всіх його основних ступенів і форм [6].

Мета статті – з’ясувати сутність понять “методичні умови” й “система”; запропонувати підхід, який є підґрунтям до виявлення методичних умов використання НМЗ зі шкільного предмету; сформулювати методичні умови ефективного використання НМЗ географії в процесі навчальної діяльності в школі.

Для ефективного використання системи НМЗ географії в навчальному процесі велике значення мають методичні умови. За А. Беляєвою, вони розглядаються як сукупність змісту, знань, умінь, цінностей, факторів, способів і засобів, що дають змогу реалізувати навчально-виховні цілі навчального предмета [1]. Для виявлення методичних умов використання

НМЗ географії в процесі навчальної діяльності в основній школі, яке при введенні в практику стає феноменом реальної дійсності, був використаний системний підхід. Досвід його застосування вченими і практиками показав, що він надійний і ефективний.

Звертаючись до терміна “система”, відзначимо, що, на думку С. Саркіяна і Л. Голованова, “система – це не просто сукупність безлічі одиниць, у якій кожна одиниця підпорядковується законам причинно-наслідкових зв’язків, а єдність відносин і зв’язків окремих частин, що зумовлюють виконання певної складної функції, яка й можлива лише завдяки структурі з великого числа взаємопов’язаних і взаємодіючих один з одним елементів” [5, с. 6]. С. Пальчевський зазначає, що в загальному теоретико-методологічному плані будь-яка система – це об’єднання різноманітностей у ціле на основі їхніх природних взаємозв’язків [2]. Л. Порохня дотримується такого формулювання: “система – це сукупність частин, між якими існують певні зв’язки та відношення, забезпечуючи таким чином певну цілісність, єдність” [3, с. 114].

Згідно із твердженнями дослідників, головною умовою ефективного використання НМЗ (насамперед, його першого блоку, який складається з навчально-методичного комплексу) географії, є повна відповідність цілям, завданням і змісту географічної освіти. Велике значення для їх визначення мають стратегічні державні освітні документи – Державна національна програма “Освіта” (“Україна ХХІ століття”), Національна Доктрина розвитку освіти, Закони України “Про освіту” та “Про загальну середню освіту”, Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Конкретизуються цільові установки та основні положення змісту в навчальній програмі Міністерства освіти і науки України. В ній, зокрема, визначені такі головні завдання шкільної географічної освіти [4, с. 3]:

- формування в учнів цілісного географічного образу Землі через розкриття регіональних та планетарних закономірностей і процесів;
- розкриття ролі географії у вирішенні економічних, екологічних і соціальних проблем суспільства;
- розвиток у школярів геопросторового мислення та вміння логічно викладати свої думки, що співвідносяться з реально пізнаваними географічними об’єктами;
- обґрунтування доцільності наукового підходу до природокористування, єдності навколишнього середовища, людини та її діяльності в територіальному аспекті;
- формування картографічної грамотності й культури;
- виховання національно свідомого громадянина, патріота, дбайливого господаря, грамотної, освіченої людини, гуманіста і природолюбця;
- вироблення в учнів умінь практично застосовувати здобуті географічні знання, користуватися джерелами географічної інформації, самостійно шукати, аналізувати і передавати її;
- розвиток здатності до співробітництва при виконанні практичних робіт та екскурсій;

– заохочення до самореалізації своїх здібностей, інтересів та життєвих планів засобами географії.

Для того, щоб цільові установки виконували свою найважливішу роль у процесі використання НМЗ, вони повинні бути не тільки чітко продумані, а сполучені в навчальному процесі із особистісно орієнтованим, діяльнісним і компетентнісним підходами.

Важливу роль відіграє встановлення тісних зв'язків між компонентами НМЗ і методами та методичними прийомами, що застосовуються при їх використанні в навчальному процесі. Відзначимо, що під методами навчання розуміємо способи узгодженої інтелектуально-емоційної взаємодії вчителя та учнів з метою засвоєння останніми змісту освіти (знання, уміння і навички) та здійснення їх всебічного розвитку. Методичний прийом є елементом, окремою складовою методу.

Основним чинником вибору методів і методичних прийомів у процесі використання системи НМЗ є необхідність організації активної, осмисленої, продуктивної (у тому числі самостійної) навчальної діяльності учнів. Виходячи із вищезазначеного, серед методів і методичних прийомів пріоритет мають такі:

– прийоми стимуляції і мотивації навчальної діяльності (при особливій увазі до формування внутрішніх мотивів, пов'язаних із розумінням необхідності навчання для досягнення успіхів у житті, задоволенням потреби в самовдосконаленні, інтересом до географії, задоволенням від навчальної праці і розумінням її суспільної користі);

– прийоми актуалізації суб'єктивного досвіду учнів (опора на раніше придбані знання або на життєвий досвід);

– методи монологу з елементами проблемного викладу матеріалу;

– методи діалогу (у тому числі у вигляді евристичної бесіди) і полілогу (у тому числі у вигляді дискусії), що забезпечують переведення індивідуальних видів діяльності учнів у діяльність спільну, об'єднану єдиною метою;

– наочні методи, включаючи ілюстрацію, демонстрацію і спостереження, які призначені для наочно-чуттєвого знайомства учнів з різного роду географічними об'єктами, явищами, процесами;

– практичні методи, які припускають продуктивну діяльність учнів під керівництвом учителя;

– прийоми й методи проблемного навчання, які передбачають організацію пізнавальної діяльності учнів, що детермінують їх активну мисленнєву діяльність в процесі розв'язання навчальних проблем [7];

– ігрові методи, найважливішими перевагами яких є активізація та мотивація навчального процесу, вживання учнів у певні ролі, поєднання теорії і практики;

– метод проектів, який передбачає продуктивну, самостійну (у тому числі творчу) діяльність учнів для досягнення конкретного результату і його подальше представлення;

– рефлексивні методи і прийоми, спрямовані на організацію усвідомлення учнями власної діяльності з метою формування стратегій досягнення поставлених цілей;

– методи контролю й самоконтролю, за допомогою яких виявляються результати навчальної діяльності вчителя і учбової учнів, з метою оцінювання, аналізу та коригування отриманих результатів.

Особливу увагу необхідно приділяти проблемному навчанню, яке сприяє не тільки формуванню системи знань, умінь і навичок, а й оволодінню способами пізнання, досягненню високого рівня мислення, розвитку здатності до самонавчання, самоосвіти.

Найбільш ґрунтовно методичні основи проблемного навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах досліджено О. Топузовим. Зокрема, на думку відомого вітчизняного фахівця, для його використання треба дотримуватись таких вимог при побудові набору навчально-методичних матеріалів [7]:

– чільне місце мають посідати пізнавальні завдання, де надано необхідний навчальний зміст і визначено спосіб його опрацювання;

– набуття знань, необхідних для розв'язання проблемних ситуацій, має здійснюватись переважно індуктивним способом (від конкретного до загального) у процесі спостережень та міркувань учнів;

– перевага в процесі викладання географії має віддаватись організації діалогу з учнями, аналізу ними отриманої інформації, експериментуванню, обговоренню його результатів, формулюванню висновків;

– формування географічних знань і вмінь слід здійснювати із урахуванням рівня мислення, наявності вмінь розв'язувати проблемні завдання й задачі, здатності до сприйняття навколишнього середовища як цілісності.

Суттєве значення має застосування компонентів НМЗ у комплексі з іншими засобами навчання (насамперед, натуральними об'єктами) і необхідним матеріально-технічним забезпеченням. При цьому необхідне їх оптимальне поєднання, оскільки із збільшенням різноманітності чуттєвого сприйняття навчального матеріалу ефективність навчання зростає, а його засвоєння стає міцнішим.

Важливо використовувати НМЗ у процесі навчання на основі системи різних форм навчання. Відзначимо, що поняття “форма” використовується по відносно навчального процесу в двох варіантах: як форма навчання і як форма організації навчання [8]. Форми навчання, так звані загальними, “діляться на індивідуальні, групові, фронтальні” [9]. До форм організації навчання, так звані конкретні, відносяться уроки, екскурсії, консультації, факультативні заняття, заліки тощо.

При фронтальній формі навчання учитель веде роботу із усім класом одночасно в єдиному темпі, використовуючи єдині завдання. Ця форма навчання, зокрема, може бути реалізована у вигляді проблемного викладу, коли педагог спілкується з учнями в ході пояснення, розповіді, залучаючи

їх до обговорення розглянутих проблем. Ситуація змінюється, якщо запитання має конкретного адресата: це змушує його зосередитися і намагатися відповісти, а у частини однокласників породжує інтерес. Тому використовуючи фронтальну форму навчання доцільно чергувати запитання, звернені до всіх учнів і конкретних з них. Це сприяє встановленню довірливих відносин і спілкуванню між учителем і учнями, формуванню стійких пізнавальних інтересів, активізації навчальної діяльності.

Індивідуальна форма навчання дає можливість зорієнтувати зміст, методи темп занять на особистість учня. Зокрема, вона включає роботу з підручником, картою; виконання домашніх завдань тощо.

Групова форма навчання дає змогу використовувати диференційований підхід. Це може здійснюватися як за допомогою розподілу між групами завдань різного ступеня складності, так і за допомогою вивчення окремими групами різних аспектів досліджуваної проблеми. Як результат збільшуються можливості з освоєння досить великого обсягу навчального матеріалу.

Завдяки використанню всіх форм навчання забезпечується цілісність освітнього процесу, а в учнів формуються системні знання, уміння та навички, розвиваються комунікативні здібності.

Необхідне обов'язкове застосування компонентів НМЗ на різних етапах уроків у всьому різноманітті їх типів (вступні, комбіновані, вивчення нового матеріалу, розширення та поглиблення знань, застосування набутих знань на практиці, корекції та контролю тощо) і в позакласній роботі з метою вирішення відповідних дидактичних завдань.

Важлива методична умова – сформованість у вчителів методичних умінь з організації та здійснення навчальної роботи учнів з компонентами НМЗ. У зв'язку з цим учитель географії повинен:

- знати склад компонентів системи НМЗ, розрізняти роль і значення його першого і другого блоків;
- мати уявлення про методи використання окремих компонентів системи НМЗ (особливо тих, що входять до складу першого блоку або навчально-методичного комплекту);
- обґрунтовано обирати й використовувати конкретні компоненти відповідно до дидактичних цілей, змісту і характеру навчального матеріалу, переважаючих методів, наявних матеріально-технічних засобів, віку, рівня підготовленості й особистості учнів;
- творчо використовувати досвід роботи із компонентами системи НМЗ.

Також необхідний достатній рівень сформованості у вчителів та учнів умінь роботи користувачем на комп'ютері, що передбачає обов'язкове використання ресурсів мережі Інтернет та електронних посібників. Для вчителя це також важливо для того, щоб корегувати та вносити зміни в компоненти системи НМЗ на цифровому носії.

Головною якістю мережі Інтернет є наявність величезної кількості інформації на різних мовах, яку можна й потрібно використовувати в навчанні географії. Для географів особливо важливий доступ до статистичних даних, які широко застосовуються в економічній і соціальній географії (в навчальній і методичній літературі вони досить швидко втрачають актуальність).

Глобальна мережа Інтернет також забезпечує доступ до навчальних закладів і наукових центрів, що створює умови для організації спільних проектів учнів різних країн світу, обміну досвідом вчителями. За короткий час можна встановити зв'язок з потрібною точкою земної кулі, обмінятися інформацією, отримати актуальні дані про природу, населення, господарство, екологічні проблеми тієї чи іншої країни або регіону.

За допомогою сучасних інформаційних технологій стає реальним отримувати різноманітний ілюстративний матеріал, наприклад, карти, картосхеми, схеми, діаграми, графіки, а також відеоінформацію.

Висновки. На основі системного підходу визначено такі методичні умови ефективного використання НМЗ шкільного предмету (на прикладі географії): відповідність НМЗ цілям, завданням і змісту географічної освіти; сполученість у навчальному процесі із особистісно орієнтованим, діяльнісним і компетентнісним підходами; встановлення тісних зв'язків між компонентами НМЗ і найбільш доцільними методами та методичними прийомами; застосування в комплексі з іншими засобами навчання; використання всього різноманіття загальних і конкретних форм навчання; застосування компонентів НМЗ на різних етапах уроків; сформованість у вчителів методичних умінь з організації та здійснення навчальної роботи учнів з компонентами НМЗ; сформованість у вчителів і учнів користувальницьких умінь роботи на комп'ютері.

Цілісність, єдність методичних умов забезпечується тим, що вони включають всі складові педагогічної системи: цілі, зміст, дидактичні підходи, методи, форми, засоби, суб'єктів вчителів і учнів.

У подальших дослідженнях необхідно розглянути функції використання НМЗ шкільного предмету (на прикладі географії).

Список використаної літератури

1. Беляева А. П. Дидактические принципы профессиональной подготовки в профтехучилищах / А. П. Беляева. – Москва : Высшая школа, 1991. – 208 с.
2. Педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. С. Пальчевський. – 2-ге вид. – Київ : Каравела, 2008. – 496 с.
3. Порохня Л. А. Особливості використання системного підходу до професійної підготовки майбутнього вчителя / Л. А. Порохня // Педагогічний альманах : зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 6. – С. 112–125.
4. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Географія: 6–11 класи. Економіка / [упор.: Н. В. Бескова]. – Київ : Перун, 2005. – С. 3–61.
5. Саркисян С. А. Прогнозирование развития больших систем / С. А. Саркисян, Л. В. Голованов. – Москва : Педагогика, 1975. – 234 с.
6. Топузов О. М. Комплексний навчально-методичний комплект шкільного курсу географії в системі особистісно орієнтованого навчання / О. М. Топузов, Л. П. Вішнікіна // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. пр. – 2011. – № 11. – С. 130–137.

7. Топузов О. М. Методичні основи проблемного навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 / О. М. Топузов. – Київ, 2008. – 38 с.

8. Хуторской А. В. Современная дидактика : учебник для вузов / А. В. Хуторской. – Санкт-Петербург : Питер, 2001. – 544 с.

9. Чередов И. М. Формы учебной работы в средней школе : кн. для учителя / И. М. Чередов. – Москва : Просвещение, 1988. – 157 с.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2014.

Стадник А. Г. Методические условия использования учебно-методического обеспечения школьного предмета (на примере географии)

Статья посвящена методическим условиям использования учебно-методического обеспечения школьного предмета как продуктивной информационной среды. Рассмотрены определения терминов “методические условия” и “система”. На основе системного подхода сформулированы и раскрыты методические условия использования учебно-методического обеспечения школьного предмета (на примере географии).

Ключевые слова: учебно-методическое обеспечение школьного предмета, методические условия, система, учебно-методический комплект, география.

Stadnik A. Methodic Conditions of Use Training and Methodological Support School (on Example Geography)

The article is devoted to methodic conditions of use training and methodological support school subject. Considered definitions of “methodical conditions” and “system”. On the basis of a systematic approach to formulate and disclose methodic conditions of use training and methodological support school subject (on example geography).

It was found that the methodic conditions are considered as a set of contents, knowledge, skills, values, factors, methods and tools to implement the training and educational objectives of the subject; system – a collection of pieces, between which there are definite connections and relations, thus providing a certain unity, unity.

On this basis, offered the following methodic conditions of effective use of training and methodological support school subject compliance training and methodological support aims, objectives and content of geography education; conjugation in the learning process with the learner-oriented, activity and competence-based approach; establishment of close relations between the components of training and methodological support and the most appropriate methods and instructional techniques; use in conjunction with other means of learning; use the variety of general and specific forms of training; applying components training and methodological support at different stages of the lessons; formation in teachers skills in the organization and implementation of training activities of students with the components of training and methodological support; formation in teachers and pupils of use skills on the computer. Their integrity, unity is provided by the fact that they include all the components of the educational system.

Key words: training and methodological support school subject, methodic conditions, system, teaching and methodical set, geography.